

**БОРИС АНДРІЙОВИЧ
ШРАМКО:**

*сторінки біографії,
підсумки досліджень,
спогади про вченого*

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРИОГРАФІЇ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА АРХЕОЛОГІЇ
МУЗЕЙ АРХЕОЛОГІЇ

КОМУНАЛЬНА УСТАНОВА «ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ЗАПОВІДНИК «БІЛЬСЬК»
ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

БОРИС АНДРІЙОВИЧ ШРАМКО:

*сторінки біографії,
підсумки досліджень,
спогади про вченого*

Харків – Котельва
2021

Затверджено до друку Вченою радою Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
протокол № 19 від 28 березня 2021 року

Редакційна колегія:

Сергій Посохов – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історіографії, джерелознавства та археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (відп. ред.);

Віктор Аксьонов – кандидат історичних наук, зав. відділом археології Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова;

Леонід Бабенко – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу археології Харківського історичного музею імені М. Ф. Сумцова;

Станіслав Задніков – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Музею природи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Ігор Корост – директор КУ Історико-культурного заповідника «Більськ» Полтавської обласної ради;

Сергій Куделко – кандидат історичних наук, професор кафедри історіографії, джерелознавства та археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Ольга Павлова – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Костянтин Пеляшенко – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Музею археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Валерій Скирда – кандидат історичних наук, доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна;

Ірина Шрамко – кандидат історичних наук, директор Музею археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна; доцент кафедри історіографії, джерелознавства та археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Рецензенти:

Іващенко В. Ю. – кандидат історичних наук, доцент (Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна);

Рябченко О. Л. – доктор історичних наук, професор (Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди);

Сніжко І. А. – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник (Харківський історичний музей імені В. Ф. Сумцова).

Б 82 **Борис Андрійович Шрамко:** сторінки біографії, підсумки досліджень, спогади про вченого / відп. ред.: С. Посохов. Харків–Котельва: ХНУ імені В. Н. Каразіна; Майдан, 2021. 276 с.

ISBN 978-966-372-824-7.

При передруку та іншому використанні матеріалів збірника посилання на джерело обов'язкове.

До збірника увійшли нариси, спогади та наукові статті, у яких автори висвітлюють різні аспекти діяльності видатного українського дослідника, фундатора Харківської археологічної школи, доктора історичних наук, професора Харківського університету – Бориса Андрійовича Шрамка, а також аналізують внесок вченого в розробку наукових проблем, пов'язаних з історією давнього населення Східної Європи в різні хронологічні періоди. Крім того, наведені у спогадах та нарисах факти розкривають складний життєвий шлях науковця, його перші кроки в археології, напрямки наукового пошуку, наукові відкриття, різні аспекти діяльності як викладача та наставника молодих вчених.

Для істориків, археологів, музейних працівників, викладачів, краєзнавців, студентів вищих навчальних закладів та всіх, хто цікавиться давньою історією та археологією.

УДК 903(4-11)"638.3"(082.1)

ЗМІСТ

Вступне слово 5

СТОРІНКИ БІОГРАФІЇ

Борис Андрійович Шрамко: основні віхи
життєвого шляху..... 7

Кулатова І. М., Супруненко О. Б.
Борис Андрійович Шрамко 17

Шрамко І. Б. Шляхами війни 25

Шрамко І. Б. Перші кроки Бориса Шрамка
в науці 32

Бабенко Л. І. Шрамко Б. А.: на стежинках
Харківського історичного музею
імені М. Ф. Сумцова 38

ПІДСУМКИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Бабенко Л. І. Курган 4 поблизу с. Веселе:
етнокультурна характеристика пам'ятки ... 43

Буйнов Ю. В. Исследования Б. А. Шрамко
археологических памятников
на новостройках Харьковской области. 50

Вертієнко Г. В. Внесок Б. А. Шрамка
у вивчення релігійних уявлень населення
Лісостепової Скіфії. 55

Горбаненко С. А. Записки на полях 66

Гречко Д. С. Б. А. Шрамко – фундатор
дослідження пам'яток скіфського часу
лісостепової частини басейну
Сіверського Дінця 70

Кашкин А. В., Приймак В. В.
Археологические исследования
Б. А. Шрамко в верховьях Ворсклы
и Псла. 73

Мураками Я. Борис Шрамко как истинный
археометаллург 77

Окatenко В. М. Іскра, що не згасає. 81

Ольговський С. Я. Кольорова металообробка
скіфського часу в дослідженнях
Б. А. Шрамка. 89

Пеляшенко К. Ю. Керамологічні студії
Бориса Шрамка 93

Полідович Ю. Б. Спогади і роздуми
про дослідження скіфського мистецтва ... 97

Пуголовок Ю. О. Наукова спадщина
професора Б. А. Шрамка в контексті
вивчення старожитностей
літописних сіверян 101

Селегеєв С. С. Б. А. Шрамко –
дослідник Хорошівського городища 107

Скирда В. В. Средневековые памятники
в исследованиях Б. А. Шрамко 110

Снітко І. А. Внесок Б. А. Шрамка
в архітектурну археологію 121

Харламова А. О. Дослідження Б. А. Шрамком
Донецького городища (літописного
міста Донець) 123

Шелехань О. В. Скіфська зброя
в дослідженнях Б. А. Шрамка 128

Шпорт А. М. Борис Андреевич Шрамко –
выдающийся ученый-археолог 134

Шрамко И. Б. Б. А. Шрамко – исследователь
Бельского городища 141

СПОГАДИ ПРО ВЧЕНОГО

Аксёнов В. С. «Боисься – не делай,
делаешь – не бойся...» 153

Андрієнко В. П. Згадуючи вчителя. 155

Бабенко Л. І. Борис Андрійович Шрамко –
крок до безсмертя у науці 159

Берестнев С. И. Один день с Б. А. Шрамко ... 162

Бойко Ю. Н. Борис Андреевич Шрамко 164

Буйнов Ю. В. Слово об учителе.....167	Дисертації, виконані під керівництвом
Венгеровський С. Б. Спогади	Б. А. Шрамка.....247
про Б. А. Шрамка.....170	Основні джерела та література
Головко О. Б. З ним ми подорожували	про Б. А. Шрамка
у просторі і часі.....173	(укладач С. Р. Марченко).....248
Григорьянц М. Н., Бейдин Г. В. Он был	
и навсегда останется для нас самым первым	
и главным наставником в археологии.....176	
Дударев С. Л. На стрежне научных связей.....178	
Заблоцький В. П. Піднятися до оппідуму.....181	
Кислий О. Є. Ворота Гелону.....184	
Колода В. В. Мої студентські роки	
із «шефом».....187	
Куделко С. М. Профессор Б. А. Шрамко	
как преподаватель.....191	
Лесков А. М. Уникальная скифская бляшка	
из Музея Пенсильванского	
университета.....193	
Литвиненко Р. О. Борис Андрійович Шрамко:	
студентські спогади з 1980-х.....195	
Мурзін В. Ю. Більське городище	
та місто Гелон.....198	
Посохов С. І., Буйнов Ю. В. Йому підвладні	
роки та століття.....199	
Пушик С. Г. Гіпотеза Гелона.....201	
Радзієвська В. Є. З історії гуртків юних	
археологів Харківщини.....211	
Скорий С. А. Він був видатним вченим	
до останнього: деякі моменти спілкування	
з професором Шрамком.....215	
Скорый С. А., Алексеев А. Ю.,	
Яблонский Л. Т. К юбилею Бориса	
Андреевича Шрамко.....219	
Ткач О. Є. Кілька слів про археологічну	
експедицію 1975 року.....224	
Федорова О. М. Згадуючи	
Бориса Андрійовича Шрамка.....226	
Цецхладзе Г. Приобщение к скифской	
археологии.....228	
Щербань А. Л. Historia est vita memoriae.....230	
ДОДАТКИ	
Список наукових праць Б. А. Шрамка	
(укладач С. А. Задніков).....233	
Статті в газетах, часописах, енциклопедіях	
та науково-популярних журналах	
(укладач С. А. Задніков).....244	
	ДОКУМЕНТИ
	Борис Андрійович Шрамко – професор
	Харківського університету.
	Матеріали архіву ХНУ імені В. Н. Каразіна
	(укладач О. Г. Павлова).....255
	Нагородний лист ордена Червоної зірки
	від 25 липня 1943 р.258
	Нагородний лист ордена Червоної зірки
	від 01 липня 1944 р.259
	Нагородний лист медалі «За бойові заслуги»
	від 16 липня 1944 р.260
	Диплом кандидата історичних наук (1953 р.)..261
	Атестат доцента (1956 р.).....261
	Диплом доктора наук (1966 р.).....261
	Атестат професора (1967 р.).....261
	Диплом Заслуженого професора
	Харківського державного університету
	від 26.01.1996 р.262
	Посвідчення «Відмінник освіти України»
	(2001 р.).....262
	Рішення Харківської міської ради
	«Про присвоєння звання «Почесний
	громадянин міста Харкова»
	від 06.07.2005 р.263
	Посвідчення та нагрудний знак Почесного
	громадянина міста Харкова.....265
	Диплом Почесного громадянина
	міста Харкова.....266
	Рішення Більської сільської ради
	«Про перейменування назв вулиць
	Більської сільської ради»
	від 18.02.2016 р.267
	Рішення Харківської міської ради
	«Про перейменування об'єктів топоніміки
	міста Харкова» від 24.02.2016 р.....268
	Рішення Вченої ради ХНУ імені В. Н. Каразіна
	про присвоєння аудиторії № 5-54
	історичного факультету Харківського
	національного університету
	імені В. Н. Каразіна ім'я професора Бориса
	Андрійовича Шрамка (2021 р.).....272

Л. І. Бабенко

БОРИС АНДРІЙОВИЧ ШРАМКО – КРОК ДО БЕЗСМЕРТЯ У НАУЦІ

Початок навчання в університеті су-
проводжувався певним культурним
шоком, адже атмосфера в закладі різче від-
різнялася у кращий бік від середньої школи
(вже не кажучи про Збройні сили, з лав яких
прийшла частина студентів), цілком відповіда-
ючи статусу «храму науки». Перше враження,
як правило, найбільш яскраве, і саме викла-
дачі, яким згідно учбового плану припадало
читати лекції першокурсникам у першому
семестрі, закладали перші цеглини в фунда-
мент нев'янучої любові неофітів до своєї *alma
mater*. І можна без перебільшення сказати, що
в цій кладці «цеглина» Бориса Андрійовича
Шрамка, лекції якого з «Історії первісного су-
спільства» були *Ab ovo...* у довгому ланцюжку
всіляких «історій» протягом п'ятирічного на-
вчання, мала найвищий гатунок.

Лекції проходили в аудиторії 4-65, що
вщент заповнювалася студентами трьох груп –
відсутніми були лише «історики КПРС», яким
«Історія первісного суспільства» не виклада-
лася, мабуть через побоювання, що знання
якихось нюансів «первісного комунізму» пі-
дрвуть підвалини комунізму «наукового».
Пара була першою, і за мить після дзвінка до
аудиторії заходив Борис Андрійович, повагом
підходив до кафедри, зачиняв ціпком кватирку
й неквапливо, голосом, тембр якого був дуже
схожий на голос актора МХАТу Михайла Ян-
шина (див. його роль професора-археолога
Волосяка у фільмі «Велика перерва»), вста-
новлював у приміщенні тишу, що ледь пору-
шувалася скрипінням авторучок у зошитах
конспектів. Мабуть немає жодного студента,
якому б не запам'яталася критика відомої серії
картин із зображенням полювання на мамон-
та, де тварину, що провалилася у звіроловну
яму, добиває гуртом все плем'я. На противагу
цій образотворчій нісенітниці Б. А. Шрамко
розповідав про сучасне полювання пігмеїв на
слонів, як однієї із можливих реконструкцій
первісного полювання на мамонтів. Згадую
саме цей епізод з лекцій Бориса Андрійовича,
бо сам переказував його сотні разів на початку
екскурсії по археологічній експозиції музею,
поряд з однією саме із таких картин, чим про-
буджував інтерес навіть у знудьгованих від-
відувачів.

За першим семестром слідувала перша
сесія. Її ми очікували з хвилюванням, як пев-
ний тест на профпридатність до вищої освіти.
Першим іспитом була «Історія Стародавнього
Сходу». Екзамен наша група (також перша –

БАБЕНКО Леонід Іванович, старший науковий спів-
робітник, Харківський історичний музей імені М. Ф. Сум-
цова, м. Харків.

ІС-11) складала В. Ф. Мещерякову. Викладач був у доброму гуморі, всіх нас добре знав, бо вів у нас практичні заняття, і на іспиті майже половина групи отримала відмінні оцінки. Але старшокурсники застерігали – на екзамені Б. А. Шрамка подібної щедрості не чекайте. І дійсно, Борис Андрійович був суворим, але справедливим – і кількість претендентів на стипендію відмінника у розмірі 72 карбованці 60 копійок (на руки) значно зменшилася. Відмінні оцінки отримали лише троє. Одним з них був Володя Кундис з Дрогобича. Сівши відповідати, промовив пару речень українською мовою. Борис Андрійович радісно стрепенувся: «Будете відповідати українською? Як гарно, слухаю Вас!» Хоча, звичайно, свою п'ятірку Володя отримав не за мову, а за добрі знання.

З плином часу приходило розуміння місця Б. А. Шрамка в науці, і вже старшокурсниками, на спецкурсах «Історії раннього залізного віку» та «Історіографії археології», ми цілком усвідомлювали масштаб вченого, отож авторучки скрипіли не менш завзято. Це розуміння здобувалося поступово, через ознайомлення з на-

уковою літературою й побачену там кількість цитувань робіт професора іншими вченими. У ті часи ще не існувало якихось наукометричних показників на кшталт індексу Гірша (до речі, зараз на сайті scholar.google у Б. А. Шрамка один з найкращих показників серед викладачів історичного факультету – зареєстровано 1938 посилань, h-індекс – 21), але висока ступінь наукового авторитету вченого була добре помітна неозброєним оком і без спеціальних формул. Зокрема, влітку 1989 р. у спеціалізованих книгарнях з'явився черговий, «скифський», том 20-томної Археології СРСР «Степи европейской части СССР в скифо-сарматское время». Там прізвище Б. А. Шрамка згадувалося на 19 сторінках, а у списку літератури репрезентовано 25 його робіт. Прізвище вченого ми побачили й у «Археологічному словнику» англійських археологів У. Брейа та Д. Трампа, що вийшов у перекладі в 1990 р., у статті, присвяченій Більському городищу. Щоправда, ця стаття, як і декілька інших, була підготовлена спеціально для цього видання викладачем МДУ Іриною Яценко. Однак у Археологічному словнику була згадана лічена кількість архео-

Фото 1. Слухачі спецкурсу з історіографії археології. Грудень 1991 р. Зліва направо. Сидять – Н. Аксьонова (Лисенко), Т. Смага, Б. А. Шрамко, Н. Ковальчук, Л. Бабенко. Стоять – В. Романюк, М. Велієв, М. Дьяков, В. Аксьонов, С. Ковальов.

логів з СРСР, отже це аж ніяк не впливало на почуття гордості за нашого професора. І саме на наших очах, на одному із спецкурсів, Борис Андрійович відкрив бандероль, передану щойно поштарем, з авторським екземпляром «Чортомлика», де він був одним із авторів додатків.

Без перебільшення можна сказати, що за науковим рівнем Б. А. Шрамко цілком відповідав академічному вченому найвищого щабля. Досягти цього викладачеві з вишу, якого постійно відволікав учбовий процес, можна лише за умови високої працездатності та безмежної відданості науці. Варто нагадати, що левова частка наукової діяльності Б. А. Шрамка прийшла на часи, коли були відсутні такі звичні сьогодні електронні фотографії, графічні та текстові редактори тощо. Ніхто не мав уяви про «чарівну» комбінацію клавіш *CtrlC+CtrlV*, і навіть уже анахронічний ксерокс був неосяжною мрією з далекого майбуття. Пам'ятаю, як уже по закінченні університету мені знадобилася робота О. О. Потапова «Inkrustierte Keramik von Belsk», надрукована у фінському часописі «Eurasia Septentrionalis Antiqua» за 1929 р. Б. А. Шрамко посилався на неї у своїх роботах, отже я звернувся до нього за допомогою. Борис Андрійович приніс статтю – перефотографовану та склеєну в маленьку книжечку форматом А6. Вчений поцікавився, у який спосіб буду її копіювати і як довго це буду робити. Я відповів, що можу повернути книжечку вже завтра, адже в нашому музеї є ксерокс, тож копіювання займе пару хвилин. «Як, у Вас є ксерокс і Ви маєте до нього доступ?!» – зраділо здивувався професор. – І продовжив: «А Ви можете для мене

зробити кілька сторінок з «Советской археологии», у мене їх просив колега із-за кордону?». – «Звичайно, Борисе Андрійовичу, я зроблю Вам усю статтю», – відповів я. – «Ні-ні, лише ілюстрації, цього буде достатньо».

Мова йшла про статтю Є. І. Беспалого «Курган сарматского времени у г. Азова» й надруковані там малюнки предметів парадного озброєння та прикрас кінського спорядження, знайдених у тайнику. Ксерокс вийшов гарним, контрастним, на білому папері, значно кращим за оригінал жовтувато-сірих сторінок останнього номера «Советской археологии» (№ 1 за 1992 р.), що дуже потішило Бориса Андрійовича.

Глибоко переконаний, що наукова спадщина Б. А. Шрамка була б ще більш вагомю, якби вченому судилося активно працювати в наш час миттєвих комунікацій та перманентних технологічних інновацій. Але й зараз Борис Андрійович на наукових теренах залишається активним «гравцем», доробок якого постійно поповнюється. Кілька років тому побачив світ фундаментальний збірник «Більське городище у наукових працях Б. А. Шрамка», у якому були репрезентовані всі роботи професора, присвячені багаторічним дослідженням пам'ятки. Нещодавно зусиллями І. Б. Шрамко та С. А. Заднікова вийшла монографія вченого «Західне укріплення: зольник № 11 (1958 рік)». У ній повністю опубліковані матеріали досліджень цього комплексу. А вже цього року очікується ще одна монографія Б. А. Шрамка, присвячена матеріалам розкопу № 1 на Східному Більському городищі. І вона не остання...

Мабуть, саме таким і має виглядати безсмертя дослідника в науці...